

ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ОБВИНУВАЧЕНОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Проблематика вивчення особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину під час досудового слідства, давно звертає на себе увагу криміналістів. Вона досліджувалася у працях М. Т. Ведерникова, Ф. В. Глазиріна, Г. К. Курашвілі, П. Д. Біленчука, О. М. Зініна та ін. Але їх дослідження торкалися окремих аспектів вивчення особистості обвинуваченого. Також залишається дискусійним питання про місце у структурі криміналістики відповідних теоретичних положень і практичних рекомендацій. Визначення шляхів його вирішення і є метою даної статті.

Перш за все потрібно відзначити, що особистість людини, яка вчинила злочин, завжди була у полі зору всіх наук кримінально-правового циклу, і в першу чергу кримінології. У кримінологічних дослідженнях використовується поняття «особистість злочинця», яким позначається людина, визнана винною у вчиненні злочину вироком суду, що набув чинності. Особистість злочинця визначається як особистість людини, що вчинила злочин унаслідок властивих йому психологічних особливостей, антигромадських поглядів, негативного ставлення до етичних цінностей і вибору суспільно небезпечного шляху для задоволення своїх потреб або не прояву необхідної активності у запобіганні негативному результату [1, с. 16].

Кримінологічний аспект даної проблематики полягає у визначенні негативних рис особи, які призвели до вчинення злочину, і розробці заходів впливу на неї з метою попередження злочинів з її боку в майбутньому. Відповідно до чинного

кримінально-процесуального законодавства орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину (ст. 23 КПК України). Установивши їх, названі органи вносять до відповідного державного органу, громадської організації або посадової особи подання про вжиття заходів для усунення цих причин і умов (ст. 23-1 КПК України).

Значна частина криміногенних факторів, зокрема, виявлення причин злочину, встановлюється шляхом вивчення особистості обвинуваченого. Це завдання вирішується шляхом поєднання слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Результати його вирішення повинні бути відображені в матеріалах кримінальної справи і, зокрема, в обвинувальному висновку, затвердженому прокурором.

Але інформація про особистість обвинуваченого використовується для вирішення не тільки кримінологічних завдань (визначення причин злочину), але і завдань кримінально-правових (можливість особи бути суб'єктом злочину) [2; 3], кримінально-процесуальних (виконання вимог щодо провадження у справах неповнолітніх, обрання запобіжного заходу) [4;5;6], криміналістичних (обрання тактики проведення слідчих дій з участю обвинуваченого) [7; 8]. Тому вивчення особистості обвинуваченого є багатоаспектною діяльністю і тому включає в себе одержання різноманітних даних про особистість.

У Кримінально-процесуальному кодексі та інших нормативних актах, що регулюють досудове слідство, не міститься

переліку даних про особистість обвинуваченого, які обов'язково повинні бути зібрані у кожній кримінальній справі. Але аналіз чинного законодавства і судово-слідчої практики дозволяє сформулювати приблизний перелік таких відомостей. До них належать: 1) вік; 2) громадянство; 3) освіта і володіння мовою, якою ведеться судочинство; 4) стан здоров'я (у тому числі наявність у жінки вагітності); 5) сімейний стан і наявність дітей; 6) наявність професії, посада, службові обов'язки; 7) постійне місце проживання; 8) майнове становище; 9) поведінка під час учинення злочину і після нього (може оцінюватися обставина що пом'якшує чи обтяжує покарання); 10) поведінка в сім'ї, на роботі, за місцем проживання; 11) наявність судимості і пов'язаних із цим обставин; 12) наявність нагород, почесних, військових, спеціальних звань.

Пошук такої інформації та її документування здійснюється поєднанням оперативно-розшукових заходів і слідчих дій. Слідчими діями, спрямованими на вирішення цих завдань, є: допит самого обвинуваченого, допити свідків і потерпілих, виїмка й обшук з метою виявлення інформації про особистість, призначення судово-психіатричної, судово-психологічної та судово-наркологічної експертиз. Звичайно, що метою цих слідчих дій є не тільки вивчення особистості обвинуваченого, а також і встановлення інших обставин, що входять у предмет доказування у кримінальній справі. Крім того, слідчий може направляти запити щодо наявності судимості в обвинуваченого, його перебування на обліку в психоневрологічному чи наркологічному диспансерах, щодо надання характеристики з місця роботи тощо.

Експертизи мають особливе значення у вивченні особистості обвинуваченого. Судово-психіатрична експертиза обвинуваченого призначається у випадках, коли є підстави припускати, що він страждає на психічне захворювання і в момент скоєння злочину не міг усвідомлювати свої дії або керувати ними (ст. 204 КПК України). Обвинувачений може захворіти під час

досудового слідства або симулювати психічне захворювання [9]. Під час призначення судово-психіатричної експертизи доцільно провести попередню консультацію з фахівцями згідно зі стандартами і правилами судово-психіатричних досліджень особи [10]. Судово-психіатричні експертизи проводяться судовими відділеннями психіатричних лікарень і спеціалістами обласних психоневрологічних диспансерів Міністерства охорони здоров'я України.

Судово-психологічна експертиза обвинуваченого призначається у випадках, коли є підстави припускати, що він має психологічні особливості, які вплинули на його поведінку під час скоєння злочину або під час досудового розслідування. Особливо це актуально стосовно неповнолітніх обвинувачених. Безпосередніми підставами призначення цієї експертизи можуть бути:

- невідповідність установлених мотивів злочину тому, що було фактично скоєно;
- наявність особливостей обвинуваченого, що вказують на крайню невірнізованість, емоційність, агресивність;
- відставання рівня психологічного розвитку від вікової норми;
- перенесені або наявні психічні захворювання тощо [11, с. 18 – 46].

Судово-психологічні експертизи проводяться, як правило, комісією експертів, до якої рекомендується запрошувати наукових і науково-педагогічних працівників кафедр психології вищих навчальних закладів або науково-дослідних інститутів.

Судово-наркологічна експертиза обвинуваченого призначається у випадках, коли є підстави припускати, що обвинувачений хворіє на алкоголізм або наркоманію. Експертиза проводиться спеціалістами обласних наркологічних диспансерів Міністерства охорони здоров'я України.

Для одержання інформації про особистість обвинуваченого, крім процесуальних засобів, можливе використання і непроцесуальних – оперативно-розшукових дій, безпосереднього спостереження поведінки, емоційних проявів обвинуваченого під

час проведення слідчих дій із його участю. Такі відомості, як правило, не відомі в матеріалах кримінальної справи, не мають доказового значення, але дуже важливі для оцінки певної слідчої ситуації, планування розслідування, вибору і застосування тактичних прийомів проведення слідчих дій з участю обвинуваченого. До цієї інформації можна віднести:

- інформацію з оперативних джерел, яка не може бути легалізована (перевірена процесуальним шляхом і перетворена на докази);
- інформацію, одержану слідчим у результаті безпосереднього спостереження поведінки обвинуваченого на досудовому слідстві (манера поводитися, поза, постава, жести, емоційні прояви, міміка) [12, с. 8 – 9].

Відомості про особистість обвинуваченого, крім протоколів слідчих дій, містяться також в інших документах, які залучаються до кримінальної справи в оригіналах або в копіях.

Документи, що залучаються до кримінальної справи в оригіналах: 1) військовий квиток або приписне свідоцтво; 2) посвідчення на право управління автотранспортними засобами; 3) характеристики з місця роботи або навчання, проживання; 4) довідка про судимість; 5) довідка про стан здоров'я (інвалідність) або висновок лікарняно-трудової експертної комісії; 6) довідка про склад сім'ї; 7) довідки про знаходження на обліку в наркологічному, психіатричному лікарняних закладах.

Документи, що залучаються до кримінальної справи в копіях: 1) паспорт; 2) свідоцтво про народження; 3) документи про зміну прізвища, імені та по батькові; 4) свідоцтво, атестат, диплом або довідка про закінчення навчального закладу; 5) документи про набуття спеціальності, професії; 6) накази про заохочення чи покарання за місцем роботи або навчання; 7) документи, що підтверджують опіку або опікунство; 8) вирoki й ухвали суду

(наявність судимості); 9) матеріали про притягнення до адміністративної відповідальності.

Відомості про інших учасників кримінального процесу, поведінка яких впливала на механізм злочину, фіксуються у протоколах слідчих дій з їх участю (допитів, відтворення обстановки й обставин події, очних ставок).

Накопичену в кримінальній справі інформацію про особистість обвинуваченого та інших учасників процесу слідчий повинен використовувати для вирішення завдань: 1) кримінально-правових (можливість особи бути суб'єктом злочину); 2) кримінально-процесуальних (обрання запобіжного заходу, врахування особливостей провадження у справах неповнолітніх); 3) криміналістичних (обрання тактики проведення слідчих дій з участю обвинуваченого); 4) кримінологічних (вживання заходів щодо усунення чи нейтралізації причин злочину та умов, які сприяли його вчиненню).

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про місце у структурі криміналістики відповідних теоретичних положень і практичних рекомендацій. Зважаючи на те, що вивчення особистості обвинуваченого здійснюється протягом значного відрізка розслідування злочину і є завданням кількох слідчих дій, на наш погляд, доцільно сформулювати відповідні положення у криміналістичній методиці. На нашу думку, найбільш загальні питання вивчення особи обвинуваченого у кримінальній справі повинні бути зосереджені у загальних положеннях криміналістичної методики. Особливості ж цієї діяльності, обумовлені специфікою механізму злочину окремого виду, повинні досліджуватися в окремих методиках розслідування (в криміналістичній характеристиці злочинів, тактиці окремих слідчих дій, профілактичній діяльності слідчого).

Література

1. Антонян Ю. М. Личность преступника [Текст] / Ю. М. Антонян, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 366 с.

2. Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность [Текст] / Н. С. Лейкина. – Л.: ЛГУ, 1969. – 144 с.
3. Карнеева, Л. М. Привлечение к уголовной ответственности. Законность и обоснованность [Текст] / Л. М. Карнеева. – М.: Юрид. лит., 1971. – 169 с.
4. Ведерников Н. Т. Личность обвиняемого и подсудимого [Текст] / Н. Т. Ведерников: – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1978. – 174 с.
5. Каневский Л. Л. Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних [Текст] / Л. Л. Каневский. – М.: Юрид. лит., 1982. 184 с.
6. Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинувачуваного (проблеми комплексного вивчення особи обвинувачуваного в стадії попереднього слідства) [Текст]: моногр. / П. Д. Біленчук. – К.: Атіка, 1999. – 352 с.
7. Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий [Текст] / Ф. В. Глазырин: – Свердловск: Изд-во Свердловск. ун-та, 1973. – 156 с.
8. Зинин А. М. Проблемы криминалистического установления личности [Текст] / А. М. Зинин // Вестник криминалистики. – М.: Спарк, 2003. – Вып. 4(8). – С. 29 – 33.
9. Мухин Г. Н. О взаимодействии следователей со специалистами при расследовании общественно-опасных деяний лиц с психическими аномалиями [Текст] / Г. Н. Мухин // Судебно-медицинская экспертиза. – 1991. – № 4. – С. 50 – 53.
10. Стандарты судебно-психиатрических экспертных исследований ГНЦ социальной и судебной психиатрии им. В. П. Сербского [Текст] / Под ред. Т. Б. Дмитриевой и Е. В. Макушкина. – М.: РИГ ГНЦ СисП им. В. П. Сербского. – 2001. – 32 с.
11. Норм Т. В. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе [Текст] / Т. В. Норм, М. В. Костицкий. – К.: Вища школа, 1995. – 174 с.
12. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология [Текст]: учеб. пособ. / В. Е. Коновалова. – Х.: Консум, 1999. – 157 с.

УДК 343.98

К. О. ЩЕРБАКОВСЬКА,
здобувач ХНУВС

КВАЛІФІКАЦІЯ Й ДОКАЗУВАННЯ В МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Теоретичні положення методик розслідування злочинів і розвиток окремих методик розслідування розглянуті в численних публікаціях вітчизняних та закордонних криміналістів: Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, І. О. Возгріна, А. Ф. Волобуєва, Л. Я. Драпкіна, А. В. Дулова, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Кліменко, В. Я. Колдіна, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. К. Лісиченка, І. М. Лузгіна, В. Г. Лукашевича, Г. А. Матусовського, В. О. Образцова, М. В. Салтєвського, М. О. Селіванова, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та ін.

Разом із тим, проблемі кваліфікації злочинів і доказуванню в рамках методик розслідування дослідниками належної уваги не приділено. Мета статті – з'ясувати значення процесу кваліфікації й доказування, встановити їх місце в структурі

методик розслідування окремих видів злочинів.

У криміналістичній методиці як розділі криміналістики не розглядаються завдання застосування закону, кваліфікації й доказування, однак питання правильного застосування кримінального закону, кваліфікації й доказування так чи інакше стосуються криміналістики. Наприклад, особливості оцінення слідчих ситуацій на будь-якому етапі розслідування пов'язані з оціненням наявної інформації з точки зору її достатності й необхідності для рішення основного питання – установлення фактичних обставин, що підтверджують попередню кваліфікацію, і визначення стану доказування у справі. Інакше процес розслідування залишився б процесом «для себе» й не міг би вирішувати завдань, що стоять перед ним, зокрема, й завдання